

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

ӘОЖ 343.1

DOI: 10.54649/2077-9860-2022-4-40-48

Р.К. Тлеухан¹

¹з.ғ.д., профессор,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университеті

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Н.Д. Тлешалиев¹

¹з.ғ.м., сеньор-лектор,

Каспий қоғамдық университеті

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

ЖАСАЛҒАН ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМ ШЕҢБЕРІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ТЕРГЕУ

Аңдатпа

Мақалада жасалған процестік келісім шеңберінде қылмыстық істерді тергеу мәселелері қарастырылған. Авторлар «процестік келісімі институты түсінігіне назар аударып, оны жасасудың тәртібін қарастырады. ҚПК-тегі бөлек баптарына талдау жасалып, өзгерістердің ең алдымен жәбірленушінің, содан кейін қылмыскердің мүдделерін қорғауға бағытталғандығын атап өтеді. Процестік келісім бастамасын жүзеге асыра алатын субъектілер қарастырылады. Авторлар ҚР ҚПК қорғаушы-адвокаттардың іс жүргізу құқықтарын едәуір кеңейткендігін көрсете отыра, кейбір ғалымдар мен практиктер, негізінен құқық қорғау органдарынан, мұндай жаңалықтардың қабылдануына, соның ішінде адвокаттарға кең құқықтар беруге қарсы болғандығын атап кетеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық қудалау органдары. қылмыстық процеске қатысатын өзге де адамдар, сот отырысының хатшысы, аудармашы, куә, куәгер, сарапшы, маман, сот приставы, медиатор, қылмыстық процесті жүргізетін орган.

Р.К. Тлеухан¹

¹д.ю.н., профессор

Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева

Республика Казахстан, г. Астана

Н.Д.Тлешалиев¹

¹м.ю.н., сеньор-лектор,

Каспийский общественный университет,

Республика Казахстан, г. Алматы

E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

РАССЛЕДОВАНИЕ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ В РАМКАХ ЗАКЛЮЧЕНИЯ
ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ

Аннотация

В статье речь идет о расследовании уголовных дел в рамках процессуального соглашения. Авторы обращают внимание на понятие института процессуального соглашения и рассматривают порядок его заключения. Анализируются отдельные статьи Уголовно-процессуального кодекса и отмечается, что изменения направлены в первую очередь на защиту интересов потерпевшего, а затем и преступника. Рассмотрены субъекты, которые могут проявить инициативу при заключении процессуального соглашения. Авторы отмечают, что КПК РК существенно расширил процессуальные права адвокатов, и отмечают, что некоторые ученые и практики, в основном из правоохранительных органов, были против принятия подобных новаций, в том числе касательно предоставления широких прав адвокатам.

Ключевые слова: органы (должностные лица) уголовного преследования, иные лица, участвующие в уголовном процессе, секретарь судебного заседания, переводчик, свидетель, понятой, эксперт, специалист, судебный пристав, медиатор, орган, ведущий уголовный процесс.

R.K. Tleukhan¹

¹Doctor of law, professor,
Eurasian National University named after L.N. Gumileva
Republic of Kazakhstan, Astana

N.D. Tleshaliev¹

¹master of law, senior lecturer
Caspian Public University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

INVESTIGATION OF CRIMINAL CASES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONCLUSION PROCEDURAL AGREEMENT

Annotation

The article is about the investigation of criminal cases within the framework of the procedural agreement. The authors pay attention to the concept of the institution of a procedural agreement and consider the order of its conclusion. Separate articles of the Criminal Procedure Code are analyzed and it is noted that the changes are primarily aimed at protecting the interests of the victim, and then the criminal. Subjects who can take the initiative when concluding a procedural agreement are considered. The authors note that the KПК RK significantly expanded the procedural rights of lawyers, and note that some scholars and practitioners, mainly from law enforcement agencies, were against the adoption of such innovations, including the granting of broad rights to lawyers.

Key words: bodies (officials) of criminal prosecution, other persons participating in the criminal process, secretary of the court session, translator, witness, witness, expert, specialist, bailiff, mediator, body leading the criminal process.

Біздің мемлекетіміздің қылмыстық процестік заңнамасының тағы бір новелласы, қылмыстық құқық бұзған адам мен мемлекет арасындағы келісімге келуге бағытталған, іс жүргізу келісімі институты немесе «тергеумен жасалған мәміле» деп аталады. Бұл прогрессивті институт Қазақстан Республикасының жаңа ҚПК қолданысқа енгізілуіне байланысты 2015 жылы пайда болды. Аталған институт Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің «процестік келісім, оны жасасудың ерекше тәртібі» 63-тарауының 612-621-баптарында регламенттелген. ҚР ҚПК-нің 7-бабына сәйкес 37) тармақшасы процестік келісім – қылмыстық процестің кез келген сатысында прокурор мен

күдікті, айыпталушы немесе сотталушы немесе сотталған адам арасында осы Кодексте көзделген тәртіппен және негіздер бойынша жасалатын келісім;

Жасалған процестік келісім шеңберінде қылмыстық істерді тергеу жүргізіледі:

1) күдікті, айыпталушы күдікпен немесе айыптаумен келіскен жағдайда – онша ауыр емес, ауырлығы орташа қылмыстар не ауыр қылмыстар бойынша кінәсін тану туралы мәміле нысанында;

2) ынтымақтастық туралы келісім нысанында – қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге

жәрдемдесу кезіндегі қылмыстардың барлық санаттары бойынша жүзеге асырылады [1].

Жасалған процестік келісім шеңберінде қылмыстық істерді тергеп-тексеру мынадай:

1) онша ауыр емес, ауырлығы орташа не ауыр қылмыстар бойынша – күдікті, айыпталушы келтірілген күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайда – кінәні мойындау туралы мәміле нысанында;

2) қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге ықпал ету кезінде барлық санаттағы қылмыстар бойынша ынтымақтастық туралы келісім нысанында жүргізіледі.

Айта кету керек, кінәні мойындау туралы келісім адам қылмыс жасағаны үшін кінәні мойындаған және жиналған дәлелдемелерге жазаны жеңілдетуге «айырбастау» үшін дау келтірмеген жағдайларда қолданылады; ынтымақтастық туралы келісім – бұл ретте адам қылмыс жасағаны үшін кінәні мойындамауға құқылы, бірақ ынтымақтастыққа келісім білдіреді, яғни қылмыстың неғұрлым ауыр және білікті түрлерін ашуға және тергеуге ықпал ету, сондай-ақ жазаны жеңілдету үшін «айырбастау» жүргізіледі.

Егер ҚПК жобасының бастапқы нұсқасында процессуалдық келісім жасасу кезінде жәбірленушінің келісімі талап етілмесе, қазір ҚПК-нің 613-бабының 2-бөлігіне сәйкес кінәні мойындау туралы мәміле нысанында іс жүргізу келісімі жасалмайды, егер жәбірленушілердің кем дегенде біреуі іс жүргізу келісімін жасасуға келіспесе. Бұл өзгерістер ең алдымен жәбірленушінің, содан кейін қылмыскердің мүдделерін қорғауға бағытталған, өйткені жәбірленушінің іс жүргізу пікірін теңестіру қылмыстық заңнаманың ең маңызды қағидасын бұзады.

Кінәні мойындау туралы мәміле жасасудың шарттары:

– күдіктінің, айыпталушының мәміле жасасуға ерікті түрде білдіруі;

– күдікті, айыпталушы қылмыс жасады деген күдікке, айыптауға және іс бойынша бар дәлелдемелерге, зиянның сипаты мен мөлшеріне қарсылықты білдірмейді;

– жәбірленушінің келісім жасасуға келісімі.

ҚР ҚПК-нің 615-бабына сәйкес күдікті, айыпталушы қылмыстық құқық бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудің кез-келген сәтінде

процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге құқылы.

Келісім прокурордың бастамасымен жасалуы мүмкін. Өтінішхат келіп түскеннен кейін қылмыстық қудалау органдары 3 тәулік ішінде қылмыстық істің материалдарын өтінішхатпен бірге іс жүргізу келісімін жасасу туралы мәселені шешу үшін прокурорға жібереді.

Прокурор қылмыстық істі зерттеп, істе іс жүргізу келісімін жасасу мүмкіндігін қарап, қорғаушы тарапқа оны жасасу туралы мәселені талқылауды ұсынады. Өтініш берген адамға прокурор іс жүргізу келісімін жасасудың салдарын, оны жасасудан бас тарту құқығын түсіндіреді.

Күдіктінің, айыпталушының ынтымақтастығы туралы процестік келісім жасасу туралы өтінішхат 1 тәулік ішінде сотталушының прокурорына 3 тәулік ішінде жіберіледі [2].

Қорғаушылардың қатысуымен прокурормен күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе сотталғанмен арасында жасалады және бекіту үшін облыс прокурорына немесе оған теңестірілген прокурорға, олардың орынбасарларына, ал сотталғанмен – ҚР Бас прокурорына немесе оның орынбасарына жіберіледі.

Баршаға мәлім, 2017 жылғы 21 желтоқсандағы № 118-VI ҚР Заңымен құқық қорғау қызметінің іс жүргізу негіздерін жаңғырту мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Қылмыстық істер бойынша іс жүргізудің жаңа тәртібі негізсіз айыптау мен соттаудан, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауды мүлтіксіз қамтамасыз етуге бағытталған, кінәсіз адамды заңсыз айыптаған немесе соттаған жағдайда - оны дереу және толық оңалту, сондай-ақ заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту, қылмыстардың алдын алу, құқыққа құрметпен қарауды қалыптастыру, қылмыстық процесте айыптау және қорғау тараптарының бәсекелестік принципін дамыту табылады [3].

Мемлекет бизнесті, оның ішінде қылмыстық қудалау органдары тарапынан заңсыз араласудан қорғау жөнінде шаралар қабылдады. Заңнамада экономикалық қылмыстар бойынша қамауда ұстауға, залалды өтеу кезінде экономика саласындағы қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тағайындауға тыйым салу

көзделген, экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық дерлік құрамы бойынша санкциялар төмендетілді.

Бұл шараларды қабылдау мемлекетке келтірілген залалды өтеуге, түрме тұрғындарын азайтуға, қылмыстық қудалау органдарының экономикалық құқықтық қатынастарға оларды әкімшілік әдістермен реттеу мақсатында араласуын азайтуға бағытталған.

Реттеушілік саясаттың консультациялық құжатын әзірлеу негіздері Сот төрелігін іске асыруға азаматтық қатысуды кеңейту бөлігінде Реттеушілік саясаттың консультативтік құжатын (бұдан әрі - РСКҚ) әзірлеуге Мемлекет басшысының «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында айтылған және Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 29 наурыздағы № 847 Жарлығымен бекітілген Жолдауды іске асыру жөніндегі жалпыұлттық іс-шаралар жоспарының 21-тармағында белгіленген тапсырмалары негіз болып табылады.

Шешу үшін заңнамалық реттеу талап етілетін проблеманы сипаттау № Проблемалық сұрақ Мәселенің негізгі себептері Сипатталған мәселенің деңгейі мен маңыздылығын көрсететін аналитикалық ақпарат Азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыруға, оның ішінде қылмыстық істер бойынша сенім білдіру проблемалары көптеген елдерде бар. Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында құқықтық мемлекеттің маңызды шарты – туралықтан танбайтын әділ сот төрелігінің болуы. Сот жарыспалы қағидат бойынша жүруге және судья айыптаушы жаққа тәуелді болмауға тиіс. Сол үшін адвокат пен прокурордың теңдігін қамтамасыз ету қажет. Қоғамның соттарға деген сенімін орнықтыру басымдығы бар мақсатқа айналуы керек. Бұған мемлекет пен судьялар корпусының өз күштерін жұмылдыруы арқасында ғана қол жеткізуге болатыны атап өтілген. Мемлекет басшысының Жолдауда айтылған тапсырмаларын орындау аясында 2022 жылдың басынан бастап қылмыстық сот ісін жүргізудің үш буынды жүйесі енгізілді. Сот қателіктеріне жол бермеу үшін өтінішхаттарды кассациялық сатыда алдын ала қарау рәсімі күшейтілді (бір судьяның орнына үш судья). Сонымен бірге, сот құрылысын оңтайландыру және судьяларға қысым көрсету фактілерін болдырмау үшін Жоғарғы Сот Төрағасының

сот актілерін қайта қарау туралы ұсыну енгізу институты нивелирленді. Қылмыстық процесте тараптардың жарыспалылығын күшейтуге, өз ұстанымын дәлелдеу бойынша үлкен мүмкіндіктер беруге өзге де заңнамалық шаралар қабылдануда. Алайда азаматтық қоғам тарапынан сот төрелігін іске асыру сапасына наразылық білдіру жалғасуда. Сот үкімдері олардың шамадан тыс жұмсақтығы (жәбірленушілер тарапынан) немесе, керісінше, шамадан тыс ауырлығы риторикасында (сотталғандар тарапынан) талқылануда. Бұл ретте көбінесе соттардың әділеттілікке немесе соттың қалауына сүйене отырып шешім қабылдауына кедергі келтіретін қылмыстық заңнаманың императивтілігінің ерекшелігі ескерілмейді. Қылмыстың қайталануы, соттау, оның ішінде шартты түрде соттау фактілері кейде ауырлығы орташа қылмыс үшін (мысалы, төмен құнды мүлікті ұрлау және т.б.) мөлшерлес емес қатаң жаза тағайындауға әкеп соғады. Сонымен бірге, судья үкім шығару кезінде қылмыстық заңнаманың сақталуы міндетті нормаларын қолданбауға құқылы емес. Қылмыстық істерді қарау кезінде соттарға деген сенімді арттыруға ықпал ететін институттардың бірі – азаматтардың, яғни алқабилер сотының айыпталушының кінәсі немесе кінәсіздігі туралы мәселені шешуге қатысуы. Алқабилер сотын пайдалану мүмкіндігін кеңейту жарыспалылық қағидатын нығайтуға, қылмыстық сот ісін жүргізудің айыптау бағытын болдырмауға (мысалы, айыптаушы тараптың толық дәлелдемеу үрдісін жоюға) ықпал ететін болады. Құқық өзінің табиғаты бойынша оны іске асыру үшін ресми түрде анықталған және міндетті қағидаларды қатаң сақтау қажеттілігімен байланысты. Бұл жерде құқық бұзылмайды, керісінше, құқықты қолдануға қойылатын талаптар оны күшейтеді. Алайданормаларды іске асыру процесінде практика көбінесе құқықтық норманың мағынасын дұрыс түсінбеу (адамдар қателіктерге бейім) немесе қарама-қарсы тараптардың заң талаптарын дұрыс қолданудан қасақана кетуі салдарынан жанжалды жағдайларға тап болады. Өзінің практикалық қызметінде заңгер принципті басшылыққа алуы керек: заң қатал, бірақ бұл заң. Алайда заңдылық пен әділеттілік көбінесе сәйкес келмейді және осы принциптер арасында қайшылықтар туындаған кезде, сот абстрактілі әділеттілік үшін заңдылықты елемей мүмкін емес. Мұндай қарама-қайшылықтар көбінесе сот төрелігін жүзеге

асыру сапасына наразылық тудырады. Осылайша, азаматтық қоғамда туындайтын соттарға сенімсіздік тек заңсыз сот актілерімен ғана емес, сонымен бірге кейде судьяның қалауын алып тастау қажеттілігімен және кейде кең таралған тұжырымдамада әділ шешім қабылдауға мүмкіндік бермейтін заңның шеңберімен ғана байланысты Қазақстанда алқабилер соты үнемі дамып келе жатқан институт болып табылады. Біздің елде құрылған сәттен бастап - 2007 жылдан бастап 2015 жылға дейін алқабилер сотталушының өтініші бойынша кінәліге өлім жазасы немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру қаупі төнген істерді қарауға ғана қатыса алды (1997 жылғы ҚК бойынша - 36 құрам, 2014 жылғы ҚК бойынша – 51 құрам) [4]. 2015 жылы «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын орындау шеңберінде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сот төрелігін жүзеге асыру жүйесін жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 31 қазандағы Заңмен алқабилердің қатысуымен қаралуға жататын істердің тізбесі 4 құрамға кеңейтілді: ауырлататын мән-жайлар кезінде жасалған 125-бап (адам ұрлау), 128-бап (адам саудасы), 132 (кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту), 135 (кәмелетке толмағандар саудасы). Бұдан әрі, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адамның құқықтарын қорғауды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы Заңмен алқабилердің қылмыстық процеске қатысуын одан әрі кеңейтуге шаралар қабылданды. Заң 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енгеннен кейін алқабилер бұл туралы сотталушы өтініш білдірген жағдайда аса ауыр қылмыстар туралы барлық істерді қарайды. Бүгінгі таңда алқабилердің қатысуымен 14 құрам қарастырылуда, 2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап 30 құрам болады. Өлім жазасын жаза түрі ретінде алып тастауға және қылмыстың жекелеген санаттары бойынша қылмыстық заңды ізгілендіруге байланысты құрамдардың саны азайды. Статистикалық деректерге сәйкес, 2020 жылы алқабилердің қатысуымен 58 адамға қатысты 42 іс қаралды. 57 адам сотталды, 1 адам ақталды. 2021 жылы 85 адамға қатысты 59 іс қаралды, оның ішінде 78 адам сотталды, 7 адам ақталды. Алқабилердің

қатысу аясын одан әрі кеңейту және оларды аса ауыр қылмыстар бойынша ғана емес, ауыр қылмыстар бойынша да талқылауға тарту қажеттігі байқалады. Үкім шығару көбінесе қоғамдық пікір тудыратын істерге қатыстыру өте маңызды. Бұл үшін 2024 жылғы 1 қаңтардан бастап алқабилердің қатысуымен ауыр қылмыстардың келесі түрлерін қарау ұсынылады: - ҚК 110-бабының 2-бөлігі (жүкті әйелдерді, кәмелетке толмағандарды азаптауды қолдану арқылы қинау); - ҚК-нің 146-бабының 2, 3-бөліктері (азаптаулар); - ҚК-нің 188-1-бабының 2, 3, 4-бөліктері (мал ұрлау); - Б. 3 бап. 293 (қару қолданумен бұзақылық); - ҚК-нің 337-бабының 4, 6-бөліктері (заңсыз аңшылық); - ҚК-нің 346-бабының 2,3,4,5,6-бөліктері (көлік құралын мас күйінде басқару). Анықтама: 2020 жылы жоғарыда көрсетілген баптар бойынша барлығы 944 қылмыстық іс келіп түсті, 717 іс үкім шығарумен қаралды (үкім шығарумен қаралған істердің жалпы санының 2,7%). 996 адам сотталды (сотталғандардың жалпы санының 3,3%). 2021 жылы жоғарыда көрсетілген баптар бойынша 801 қылмыстық іс келіп түсті, 658 іс бойынша үкім шығара отырып қаралды (үкім шығара отырып қаралған істердің жалпы санының 2,6%). 993 адам сотталды (сотталғандардың жалпы санының 3,5%). Осылайша, Қылмыстық-процестік кодекске тиісті түзетулер енгізу талап етіледі. Түзетулер қабылданған жағдайда 2024 жылғы 1 қаңтардан бастап алқабилердің қатысуымен 44 құрам қаралады [4].

Сипатталған мәселені шешудің ұсынылған жолдары Әзірлеушінің көзқарасы:

Алқабилердің қатысуымен қаралуы мүмкін істер санаттарын ұлғайту. Ықтимал оң салдарлар: сот жүйесін демократияландыру, соттарға деген сенім деңгейін арттыру, азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру рәсіміне қатысуы, қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру, сот төрелігін жүзеге асыру нәтижелерінен қанағаттану деңгейін арттыру. Ықтимал теріс салдары: жоқ.

Мәселені шешудің қарастырылған балама жолдары (Егер ықтимал баламаларға талдау жүргізілсе) жоқ.

Жария талқылауға арналған нысаналы топтар азаматтар, адвокаттық қоғамдастық, мемлекеттік органдар, құқықтанушы ғалымдар. Жоғарыда аталғандардың барлығы өз қызметінде енгізілетін нормаларды қолданатын негізгі субъектілер болып табылады. Консультациялар азаматтармен,

адвокаттық қоғамдастықпен, мемлекеттік органдармен, құқықтанушы ғалымдармен жүргізілетін болады.

Мақсатты топтарды хабардар ету тәсілдері Жоғарғы Сот сайтындағы баспасөз релиз және «Ашық НҚА» порталында талқылау.

Жария талқылау тәсілі көпшілік талқылауын өткізу үшін РСКҚ-ны және оған қоса берілетін материалдарды «Ашық НҚА» порталында орналастыру

Ағымдағы жағдайды, халықаралық тәжірибені және реттеудің ұсынылатын тетіктерін талдау. Халықтың соттарға деген сенімі төмен деңгейде қалып отыр. Қылмыстық процесте тараптардың жарыспалылығын күшейтуге, азаматтық қоғам тарапынан өз ұстанымын дәлелдеу бойынша үлкен мүмкіндіктер беруге қабылданып жатқан шараларға қарамастан, сот төрелігін іске асыру сапасына наразылық білдіру жалғасуда. Сот үкімдері олардың шамадан тыс жұмсақтығы (жәбірленушілер тарапынан) немесе, керісінше, шамадан тыс қатаң (сотталғандар тарапынан) риторикасында талқылануда. Бұл ретте көбінесе соттардың әділеттілікке немесе соттың қалауына сүйене отырып шешім қабылдауына кедергі келтіретін қылмыстық заңнаманың императивтілігінің ерекшелігі ескерілмейді. Алқабилердің істерді қарауға қатысуын реттейтін шетелдік заңнаманы талдау негізінен алқабилердің ауыр және аса ауыр қылмыстар бойынша сот талқылауына тартылатынын көрсетеді. Сонымен бірге, жекелеген елдерде алқабилер істердің жекелеген санаттарын ғана қарайды (саяси құқықтар мен бостандықтарға қол сұғатын баспасөз бостандығы туралы) РФ 2009 жылға дейін алқабилер соты 47 қылмыс құрамы бойынша істерді қарады. 2008-2013 жылдары қылмыс құрамының тізбесі қысқартылды. 2018 жылдан бастап алқабилер 25 қылмыс құрамы бойынша істерді қарауға тартылуы мүмкін (оның ішінде 1 ауырлығы орташа, 5 ауыр, 19 аса ауыр): - 105 «Адам өлтіру» (бірінші және екінші бөліктер), - 126 «Адам ұрлау» (үшінші бөлік), - 209 «Бандитизм», - 211 «Әуе немесе су көлігі кемесін не жылжымалы теміржол составын айдап әкету» (бірінші – үшінші бөліктер), - 210-баптың 4-бөлігі «Қылмыстық қоғамдастықты (қылмыстық ұйымды) ұйымдастыру», - 2101 - «Қылмыстық иерархиядағы жоғары лауазымға ие болу» - 227 «Қарақшылық», - 228.1-баптың 5-бөлігі «Есірткі заттарды заңсыз өндіру, өткізу немесе жөнелту», - 229.1-баптың 4-бөлігі

«Есірткі контрабандасы...», - 277-бап «Мемлекет немесе қоғам қайраткерінің өміріне қол сұғу», - 295-бап «Сот төрелігін немесе алдын ала тергеуді жүзеге асыратын адамның өміріне қол сұғу», - 317-бап «Құқық қорғау органы қызметкерінің өміріне қол сұғу», - 353-бап «Басқыншылық соғысты жоспарлау, дайындау, тұтандыру немесе жүргізу», - 354-бап. «Басқыншылық соғысты тұтандыруға жария түрде шақыру», - 355-бап. «Жаппай қырып-жою қаруын әзірлеу, өндіру, жинақтау, сатып алу немесе өткізу», - 356-бап. «Соғыс жүргізудің тыйым салынған құралдары мен әдістерін қолдану», - 357-бап «Геноцид» - 358-бап. «Экоцид», - 359-бап. «Жалдамалылық» (бірінші және екінші бөліктер), - 360-бап «Халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе мекемелерге шабуыл жасау». Алқабилер соты кәметке толмағандарға қатысты істерді қарамайды. Қырғыз Республикасы (01.01.2025 жылдан бастап) Бішкек қалалық соты мен облыстық соттар алқабилердің қатысуымен 7 қылмыс (аса ауыр санатқа жатады) туралы істі бірінші сатыдағы сот ретінде қарайды. - ҚК-нің 122-бабының 2-бөлігі - адам өлтіру - 402-бап - бейбітшілікке қарсы қылмыстар - 403-бап - адамзатқа қарсы қылмыстар - 404-бап - күштеп жоқ қылып кету - 405-бап - геноцид - 406-бап - жаппай қырып-жою қаруын өндіру, сатып алу, беру, жинақтау, қолдану немесе тарту - 410-баптың 3-бөлігі - соғыс қимылдары кезінде халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға қатысты соғыс жүргізудің заңдары мен дәстүрлерін бұзу Австрия Австриялық алқабилер сотының құзыретіне саяси қылмыстар (мемлекетке опасыздық жасау, ҚК-нің 242-бабы), мемлекеттің жоғары органдарына қол сұғу (ҚК-нің 249-251-баптары), қарулы қастандықтар (ҚК-нің 279-бабы) туралы, сондай-ақ заң бойынша өмір бойына не 10 жылдан жоғары бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген барлық қылмыстар бойынша қылмыстық істерді қарау кіреді [5].

Норвегия Норвегияда алқабилер соты тек апелляциялық сот ретінде жұмыс істейді. Норвегияның Қылмыстық-процестік актісінің 352-бабына сәйкес, егер үкімге келтірілген апелляциялық шағымда сотталған адамның кінәлілігін растайтын дәлелдемелерді бағалауға дау айтылса не қылмыс жасағаны үшін сот тағайындаған, ол үшін 6 жылдан жоғары бас бостандығынан айыру ұйғарылған жазаның мөлшеріне дау айтылса, апелляциялық сот алқабилерді өз құрамына

енгізуге тиіс Франция Францияның ҚПК-сі бойынша алқабилер сотының қарауына жататынын тергеу судьясы адамның жасаған қандай да бір әрекетінің ауырлығына қарай айқындайды. Осылайша, аса ауыр санатқа жататын қылмыстар (француз терминологиясы бойынша - адамгершілікке жатпайтын) алқабилер сотының қарауына жатады. Бельгия Бельгиялық алқабилер сотының соттылығына саяси сипаттағы барлық қылмыстар, сондай-ақ баспасөздің көмегімен жасалған немесе баспасөз бостандығын бұзатын қылмыстар жатады. Сонымен қатар, алқабилер соты 5 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі ең жоғары жазасы бар қылмыстар туралы істерді, сондай-ақ 20 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатын барлық қылмыстарды қарайды. Швеция Алқабилер соттары баспасөз бостандығымен байланысты қылмыстар туралы істерді ғана қарайды (Баспасөз бостандығы туралы актінің 12-тарауының 1-параграфы) АҚШ АҚШ Жоғарғы Сотының 1968 жылғы шешіміне сәйкес, егер айыпталушыға алты айдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру тағайындалуы мүмкін болса, онда істі алқабилер сотында қарау айыпталушының құқығы болып табылады. Қылмыстық-процестік кодекске алқабилердің қатысуымен қаралатын істер санаттарын кеңейту бойынша түзетулер ұсынылады. Бүгінгі таңда алқабилердің қатысуымен 14 құрам қарастырылуда, 2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап 30 құрам болады. Түзетулерді қабылдау нәтижесінде алқабилер қатысатын соттар ауыр және аса ауыр қылмыстардың 44 құрамын қарайтын болады. Алқабилердің қатысуымен қарайтын істерді жыл сайын 10-15% - ға ұлғайту [6].

Сот жүйесін демократияландыру, соттарға деген сенім деңгейін арттыру, азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру рәсіміне қатысуы, қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру, сот төрелігін жүзеге асыру нәтижелерінен қанағаттану деңгейін арттыру. Сот төрелігін жүзеге асыру сапасын жақсарту. Алқабилердің қатысуымен қарайтын істерді жыл сайын 10-15% - ға ұлғайту. Сот жүйесін демократияландыру, соттарға деген сенім деңгейін арттыру, азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру рәсіміне қатысуы, қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру, сот төрелігін жүзеге асыру нәтижелерінен қанағаттану деңгейін арттыру. Сот төрелігін жүзеге асыру сапасын жақсарту.

Алқабилердің қатысуымен қарайтын істерді жыл сайын 10-15% - ға ұлғайту. Сот жүйесін демократияландыру, соттарға деген сенім деңгейін арттыру, азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру рәсіміне қатысуы, қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру, сот төрелігін жүзеге асыру нәтижелерінен қанағаттану деңгейін арттыру. Сот төрелігін жүзеге асыру сапасын жақсарту. Алқабилердің қатысуымен қарайтын істерді жыл сайын 10-15%-ға ұлғайту. Сот жүйесін демократияландыру, соттарға деген сенім деңгейін арттыру, азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру рәсіміне қатысуы, қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру, сот төрелігін жүзеге асыру нәтижелерінен қанағаттану деңгейін арттыру. Сот төрелігін жүзеге асыру сапасын жақсарту. Алқабилердің қатысуымен қарайтын істерді жыл сайын 10-15%-ға ұлғайту. Сот жүйесін демократияландыру, соттарға деген сенім деңгейін арттыру, азаматтық қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру рәсіміне қатысуы, қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру, сот төрелігін жүзеге асыру нәтижелерінен қанағаттану деңгейін арттыру. Сот төрелігін жүзеге асыру сапасын жақсарту [7].

Жоғарыда келтірілген жаңашылдықтармен қоса, төменде көрсетілген жаңа новеллаларды атап өткен жөн, олар:

1) қылмыстар туралы арыздарды тергеуге дейінгі тексерудің күшін жойды, оның орнына оларды тіркегеннен кейін шұғыл тергеу әрекеттерін жүргізуден басталатын сотқа дейінгі тергеп-тексеруді енгізді;

2) келесілерден тұратын қысқаша айыптау актісін енгізу арқылы айыптау қорытындысын алып тастады: күдікті адам туралы мәліметтер, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаттамасы, оның біліктілігі, жиналған дәлелдемелер мен іс жүргізу шығындарын аудару;

3) қосымша тергеу жүргізу үшін соттың қылмыстық істі қайтару институтын алып тастады;

4) онша ауыр емес, ауырлығы орташа және ауыр санаттағы қылмыстар бойынша кінәсін мойындау туралы іс жүргізу келісімінің жаңа институтын енгізді;

5) соттардың құқық қорғау функцияларын арттыру мақсатында «тергеу судьясының» жаңа процестік фигурасы енгізілді, оның құқықтары мен міндеттері белгіленді;

б) прокурорлардың заңдылықтың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жауапкершілігін арттыру мақсатында қылмыстық сот ісін жүргізудің жаңа қатысушысы – «процестік прокурор» енгізілді, ол сотта мемлекеттік айыптауды қолдауды қоса алғанда, сотқа дейінгі нақты тергеп-тексеру бойынша қадағалауды жүзеге асыру үшін оның басынан бастап тағайындалады;

7) қылмыстық процеске жаңа қатысушы – «қорғауға құқығы бар куә» (күдікті куә) енгізілді, күдіктінің құқықтарына дерлік сәйкес келетін іс жүргізу құқықтарының кеңейтілген көлемі бар;

8) тергеу әрекеттерінің жаңа түрі – азаматтарға анықтаушыға, тергеушіге немесе сотқа іске қатысты құжаттар мен заттарды олардың бастамасы бойынша беруге мүмкіндік беретін «құжаттар мен заттарды ұсыну» енгізілді. Анықтаушы мен тергеуші оларды қабылдауға және қарап-тексеруге міндетті, ал егер ұсынылған құжаттар мен заттардың заттай дәлелдемелер деп тану үшін қасиеттері болса, оларды ұсынған адамға оларды қарап-тексеру хаттамасының куәландырылған көшірмесін тапсыруға міндетті;

9) тергеу әрекеттерінің жаңа түрі енгізілді – «жасырын тергеу әрекеттері», оларға жатқызылады: адамның немесе орынның жасырын аудио - және (немесе) бейнебақылауы; электрлік (телекоммуникациялық) байланыс желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстап алу және алу; абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы байланыстар туралы ақпаратты жасырын алу; ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған компьютерлерден, серверлерден және басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу; пошта және өзге де жөнелтілімдерді жасырын бақылау; орынға жасырын кіру және (немесе) тексеру; адамды немесе орынды жасырын бақылау; жасырын бақыланатын жеткізу; жасырын бақылау сатып алу; қылмыстық әрекетті жасырын енгізу және (немесе) оған еліктеу. Адвокатқа қатысты осы тергеу әрекеттерін жүргізуге тыйым салынады;

10) анықтаушыларға, тергеушілерге және сотқа: нақты адвокаттарды қорғаушы ретінде тағайындауға қатысуға; белгілі бір адвокатты қорғаушы ретінде шақыруды біреуге ұсынуға; оларды міндеттеді: ҚР Кон-

ституциясын, конституциялық және өзге де заңдарды дәл сақтау; қылмыстық процеске қатысатын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау; адамның кінәсіздігі немесе кінәсінің аз дәрежесі туралы, күдіктіні, айыпталушыны ақтайтын дәлелдемелердің болуы туралы, сондай-ақ дәлелдемелерді жинау және бекіту кезінде тергеудің рұқсат етілмеген әдістерін қолдану туралы барлық мәлімдемелерді тексеру; тарапқа жауап алу туралы өзі өтініш білдірген мамандардың немесе куәгерлердің келуін қамтамасыз етуге жәрдемдесу; егер іс бойынша куәның іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс қабылдау және олар туралы айғақтар беру қабілетіне күмән туындаған жағдайда оның психикалық немесе физикалық жай-күйін анықтау қажет болса, сараптама тағайындау және жүргізу; мемлекеттік әлеуметтік көмек органдарына немесе кәмелетке толмағандарды, сондай-ақ ата-анасын немесе асыраушысын қамауда ұстау нәтижесінде қалған еңбекке жарамсыз адамдарды медициналық ұйымдарға қарауды, күтуді және уақытша орналастыруды ұйымдастыру туралы тапсырмаларды әлеуметтік көмек, қорғаншылық және қамқоршылық органдарына жіберуге; қылмыстық іс материалдарына қорғаушы жинаған және ұсынған заттарды, өзіне қажетті құжаттарды қоса беруге міндетті заң көмегін көрсету; күдіктіге және оның қорғаушысына тігілуі, нөмірленуі, іс парақтарының тізімдемесіне енгізілуі, тігілуі және тиісті тергеу органының мөрімен бекітілуі тиіс істің барлық материалдарын көрсету және т.б.

ҚР ҚПК қорғаушы-адвокаттардың іс жүргізу құқықтарын едәуір кеңейтті, оларға: күдікті куәгерлерді қорғауға, шарттық негізде сот сараптамаларын тағайындауға және жүргізуге, куәгерлер мен жәбірленушілердің айғақтарын депозитке салу туралы өтініш жасауға және басқа да көптеген адамдарға рұқсат берілді.

Кейбір ғалымдар мен практиктер, негізінен құқық қорғау органдарынан, мұндай жаңалықтардың қабылдануына, соның ішінде адвокаттарға кең құқықтар беруге қарсы болды, оның бұл түрде қабылдануы құқық қорғау органдарының қылмыстарды ашу қызметінің тиімділігіне теріс әсер етеді деп сенді, қылмыстың жақын арада өсуін, қылмыстың ашылуының төмендеуін және басқа да жағымсыз салдарларды болжады.

Пайдаланылған қайнар көздерінің тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасында 2010 – 2020 жж. ішіндегі тіркелген қылмыстың мәліметі // Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы жанындағы құқықтық статистика және ақпарат орталығын. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 21 б.
3. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI ҚРЗ.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Күшін жойған Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі N 167 Кодексі. Күші жойылды - Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Кодексімен
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
6. Қылмыстық сот ісін электрондық форматта жүргізу жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 23 қаңтарда № 16268 болып тіркелді.
7. Бұлтартпау шараларын санкциялаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 1 Нормативтік қаулысы

References:

1. Қазақстан Respublikasynuң Qylmystuқ-protsestik kodeksi Қазақстан Respublikasynuң Kodeksi 2014 zhylғы 4 shildedegi № 231-V ҚRZ.
2. Қазақстан Respublikasynda 2010 – 2020 zhzh. ishindegi tirkelgen qylmystuң мәліметі // Қазақстан Respublikasynuң Bas Prokuraturasy zhanynndaғы құқықтық statistika zhәне ақпарат орталығын. – Nұr-Sұлтан, 2020. – 21 b.
3. Prokuratura turaly Қазақстан Respublikasynuң Заңу 2017 zhylғы 30 mausymdaғы № 81-VI ҚRZ.
4. Қазақстан Respublikasynuң Qylmystuқ kodeksi Kүshin zhoуған Қазақстан Respublikasynuң 1997 zhylғы 16 shildedegi N 167 Kodeksi. Kүshi zhoуылды - Қазақстан Respublikasynuң 2014 zhylғы 3 shildedegi № 226-V Kodeksimen
5. Қазақстан Respublikasynuң Qylmystuқ kodeksi Қазақстан Respublikasynuң Kodeksi 2014 zhylғы 3 shildedegi № 226-V ҚRZ.
6. Qylmystuқ sot isin elektrondyқ formatta zhyrgizu zhөnindegі nұсқаулықты bekіtu turaly Қазақстан Respublikasy Bas prokurorynuң 2018 zhylғы 3 қаңtardaғы № 2 бұурығы. Қазақстан Respublikasynuң Әdilet ministrliginde 2018 zhylғы 23 қаңtarda № 16268 bolyp tirkeldi.
7. Bұлтartpaу шараларын sanktsiyalaудың keybir мәseleleri turaly Қазақстан Respublikasy Zhoғарғы Sotyнуң 2020 zhylғы 24 қаңtardaғы № 1 Normativtik қаulyсы